

Bir Firarinin Bitmeyen Gurbeti: Gazeteci ve Hukuk Doktoru Mehmed Sadi Bey

The Unending Expatriation of a Fugitive: Mehmed Sadi, Journalist and Doctor of Law

Harun Tuncer*

Öz

Bu çalışma, geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerinde hukukçu, gazeteci ve entelektüel olarak temayüz eden Mehmed Sadi Bey'in hayatını anlatmaya çalışıyor. Daha önce temas edilmemiş bu hayat hikâyesinin ortaya konmasında ağırlıklı olarak Osmanlı arşiv belgeleri yanında Londra Middle Temple Society arşivindeki şahsi evrakı, Türk ve Alman basınından önemli süreli yayınlar kullanıldı. Sadi Bey'in İstanbul'da memuriyetle başlayan meslekî serüveni, İngiltere'ye giderek Middle Temple'a kabulüyle uluslararası bir boyut kazanmış; ardından Almanya'daki savaş yıllarında yürüttüğü yayıncılık ve temsil faaliyetleriyle dikkat çekmişti. Danimarka'ya firarı, Osmanlı vatandaşlığından çıkarılışı, yıllar sonra annesinin af talepleri ve Mısır yılları onun çok yönlü mücadelesinin izlerini taşıyor. Yurt dışında geçen bu uzun ve yoğun yıllara rağmen, Mehmed Sadi Bey hakkında bugüne kadar akademik düzeyde müstakil bir çalışma yapılmamış. Bu eksikliği gidermeyi amaçlayan makale, Mehmed Sadi Bey'in şahsında geç bir Osmanlı münevverinin hukuk, matbuat ve uluslararası temaslar ekseninde yaşadığı dönüşümü izlemeye çalışıyor. Ayrıca hem Osmanlı bürokrasisi hem de İttifak Devletleriyle kurulan diplomatik ilişkiler bağlamında bireyin oynayabileceği aracı rol de gözler önüne serilmiş oluyor. Çalışma, biyografik tarihyazımına katkı sağlamayı amaçladığı gibi geç Osmanlı münevverlerinin Avrupa'daki mevcudiyetine dair bir örnek sunmayı hedefliyor.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Sadi, Middle Temple, İngiltere, Almanya, Gazetecilik.

Abstract

This study seeks to narrate the life of Mehmed Sadi Bey, who distinguished himself as a jurist, journalist, and intellectual during the late Ottoman and early Republican periods. Drawing primarily on Ottoman archival documents, the personal papers held by the Middle Temple Society in London and key periodicals from Turkish and German press, the article sheds light on a biography that has received little to no academic attention to date. Sadi Bey's professional journey, which began in Istanbul as a civil servant, gained an international dimension with his acceptance into Middle Temple in London, and later with his publishing and representative efforts in wartime Germany. His flight to Denmark, denaturalization, his mother's later petitions for his return, and the years he spent in Egypt all reflect the many facets of his personal struggle. This article aims to fill a gap in the literature by tracing the transformation of a late Ottoman intellectual across law, print culture, and international engagement. It also highlights the intermediary role that such a figure could assume between the Ottoman bureaucracy and the Central Powers in the context of diplomatic interaction. Ultimately, the study contributes to biographical historiography and offers an example of the Ottoman intellectual presence in Europe during a time of imperial dissolution.

Keywords: Mehmed Sadi, Middle Temple, Great Britain, Germany, Journalism.

* Sorumlu yazar - Corresponding author & İstanbul Üniversitesi benharunt@gmail.com

Araştırma Makalesi - Research Article & Benzerlik / Similarity: 2

Başvuru & Submitted: 18 Nisan 2025 & Kabul & Accepted: 3 Eylül 2025

Atıf & Citation: Tuncer, H. "Bir Firarinin Bitmeyen Gurbeti: Gazeteci ve Hukuk Doktoru Mehmed Sadi Bey", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 27 (2025): 322-336.

Published by Ottoman Civilization Studies, İstanbul, Türkiye

This is an open-access article under the CC BY 4.0 license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

1. Ailesi, Eğitim ve Memuriyeti (1884–1911)

Mehmed Sadi Bey, Hicrî 1302’de (1884-85) Nafia Nezareti memurlarından Mehmed Salim Bey’le¹ Emine Naciye Hanım’ın çocuğu olarak İstanbul’da dünyaya geldi. Ailesi Kadıköy’de ikamet ediyordu, o da ilköğrenimini o muhitte bulunan Halile-i Mahmûdiye² iptidai mektebiyle Celal Bey merkez rüştiyesinde tamamladı. Ardından Mülkiye Mektebi idadi kısmına girdi ve 1901 senesinde olaylı³ biçimde “iyi”⁴ dereceyle mezun oldu. Arapça ve Farsça yanında Fransızca da biliyordu. Ekim 1902’de Ticaret ve Nafia Nezareti Turuk ve Me’âbir kaleminde stajyer (mülazım) olarak işe başladı ve Ocak 1903’te 50 kuruş maaş almaya başladı. Maaşı ertesi yıl 150 kuruş, Ağustos 1905’te de 250 kuruşa yükseltildi. 1909 yılı kasım ayında alınan tasarruf tedbirleri kapsamında 800 kuruş maaşla kadrosu Fen Kalemî’ne nakledildi.⁵

Mehmed Sadi, Mülkiye idadisinden sonra memuriyete devam ederken 1907 yılında Mekteb-i Hukuk’u da bitirdi. Aynı mektepten mezun Yusuf Cemal Bey’in yanında çalıştı ve İstanbul Barosuna kayıtlı avukat oldu. 1910 yılının ağustos ayında babasını kaybetti. Aynı dairede yaklaşık 8 yıl birlikte çalışmışlardı. Bundan sonra hayatında radikal değişiklikler oldu. Avrupa’da eğitimine devam etmek istedi; bu düşünceyle 1911 yılı ekim ayında istifa ederek memuriyet hayatını noktaladı; Kasım 1911’de kaydı silindi ve sicil belgesinde Ekim 1911’de yurt dışına çıktığına dair kayıt düşüldü.⁶

Sadi Bey, babası gibi uzun bir memuriyet hayatı sürmedi. Yine onun gibi nişanla taltif de edilmedi, fakat siciline de görevi sırasında yetersizliği ya da geçimsizliğine de herhangi bir kayıt düşülmemişti. Aksine, yurt dışına gidişi vesilesiyle Londra sefiri Tevfik Paşa’ya arz edilmek üzere dönemin Nafia Nazırı Hulûsi Bey tarafından da bir tavsiye yazılmıştı. Nezareti altında çalışan Mehmed Bey’den memnun olduğu anlaşılan Hulûsi Bey mektubunda şu ifadelere yer veriyordu:

¹ Mehmed Salim Bey, Hicrî 1272 (1855-56) senesinde dünyaya gelmişti. Tüccar Aziz Efendi’nin oğluydu. Memuriyete, mülazım/stajyer olarak Evkâf-ı Hümâyün Nezareti’nde başlamış, iki sene sonra Nafia Nezareti’ne girmiş ve kısa birtakım görevlendirmeler müstesna, hayatı boyunca İstanbul’da görev yapmıştı. Başkatipliğe kadar yükseldiği Turuk ve Me’âbir İdaresinde, Eylül 1909 gerçekleştirilen tensikatta görevi yeniden mümeyyizliğe tenzil edilmişti. Henüz 55 yaşında (10 Ağustos 1910) İstanbul’da vefat etti. BOA, *DH.SAİD*, 5/476.

² Özel okulların kurulmaya başladığı 19. yüzyılın son çeyreğinde Darüşşafaka ve Şemsü’l-maarif’in ardından 1878’de faaliyete geçen hususi bir mektepti Halile-i Mahmûdiye. Biray Çakmak, “Modernleşen Osmanlı Taşrasında Maârif: Uşak Kasabası’nda Açılan Özel Okullar,” *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7/14 (Güz 2011): 41.

³ Devamsızlıkları dolayısıyla bitirme sınavlarına alınmayan Mehmed Sadi ve iki arkadaşı (Faik Ali ve Burhaneddin) sarayın da müdahalesiyle affedilmişler ve girdikleri imtihanda başarılı olarak mezun olup diploma almaya hak kazanmışlardı. BOA, *MF.MKT*, 564/4-4, 5. Ayrıca meselenin taraflarından Faik Ali üzerine yapılmış ve konuya temas eden bir makale için bkz. Sinan Çitçi, “Bir Devlet Adamı Olarak Faik Ali Ozansoy,” *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 50, (Erzurum, 2013): 97-118.

⁴ BOA, *HR.İM*, 140/48-4.

⁵ BOA, *DH.SAİD*, 128/95.

⁶ BOA, *DH.SAİD*, 128/95.

“Sadi Bey, Nafia Nezareti memurlarından ve Hukuk Mektebi mezunudur. Tahsilini tamamlamak üzere Londra’ya gitmek için istifa etmiştir. Kendisi faal ve çalışkan bir gençtir. Hi-mayenizi rica ederim.”

Sadi Bey’in yalnızca bir bürokrat değil, aynı zamanda yüksek tahsilini ilerletme arzusu taşıyan bir şahsiyet olduğu, çalışkan ve faal oluşuna vurgu yapılarak onun entelektüel anlamda da potansiyel taşıdığı düşüncesi anlaşılabilir bu mektuptan. Yukarıda da belirtildiği gibi Sadi Bey memuriyetten istifasının hemen ardından İngiltere’ye gitti.

2. Mehmed Sadi Bey İngiltere’de (1911–1914)

Nafia Nezareti’ndeki görevinden ayrılan Mehmed Sadi Bey, 1911 sonbaharında tahsilini ilerletmek, mesleki vizyonunu genişletmek amacıyla İngiltere’ye gitti. Bu tarihten itibaren onun hayatında yalnızca akademik bir ideal değil, aynı zamanda Batı ile şahsi ve entelektüel temasın da izleri görülmeye başlıyordu. Oraya gitmeden önce yoğun olmasa da yayıncılık faaliyetiyle meşgul olduğuna dair emareler vardı. Mesela istifasından birkaç ay önce muhtemelen çalıştığı nezarete şahit olduğu usulsüzlük ve yolsuzlukları ifşa ettiği bir risale kaleme almış ve neşretmişti ve isimsi bu risalenin ona ait olduğu Emniyet tarafından yürütülen tahkikatla anlaşılabilmişti.⁷

1912 yılı başlarında, İngiltere’nin saygın hukuk kurumlarından biri olan Middle Temple Cemiyeti’ne⁸ üye olmak ve bilahare Londra barosuna kayıtlı avukat olabilmek için başvuruda bulundu. Bu başvuru sürecinde, İngiltere büyükelçisi Gerald Lowther gibi gerek İngiliz⁹ ve Londra sefaretı bahriye ataşesi Hüseyin Bey¹⁰ gibi gerekse Osmanlı diplomasi çevrelerinin ve İngiliz şarkiyatçı Edward G. Browne¹¹ gibi devrin önemli İngiliz ilim adamlarının da desteğini aldı. Özellikle Cambridge Üniversitesi’nde

⁷ BOA, DH.EUM.KADL, 14/31-1, 2. İlgili risalenin adı *Nafiada Proje Âlemi ve Bir Buçuk Senelik Semerât-ı Mesâ’î*’ydi ve yazarının bu etüde konu olan Mehmed Said olduğu Emniyet-i Umumiye Birinci Şube Müdüriyetinin Ticaret ve Nafia Nezaretine gönderdiği soruşturma evrakındaki detaylardan anlaşılıyordu. “*Nafiada Proje Âlemi ve Bir Buçuk Senelik Semerât-ı Mesâ’î* nâm risalenin nâşir ve muharriri Kadıköyü’nde İngiliz ve Türk İttihad Kulübü direktörü ve Maarif Nezareti dava vekillerinden Sadi Bey bulunduğu ve hanesi Kadıköyü’nde ise de mahalle ve sokağı bilinemediği lede’t-tetkik tahkik ve ifade...”. Mehmed Sadi Bey’in adı geçen İngiliz ve Türk İttihad Kulübü başkanı olduğu, hakkında referans mektubu kaleme alan (1912) ve Sadi Bey’i dokuz yıldır tanıdığını belirten İngiliz tüccar Reginald Whittall’un ilgili mektuptaki ifadelerinden de anlaşılıyordu. Sadi Bey hakkında ilgili referans mektupları ve sair kayıtları (kataloglanmamış olmasına rağmen) benimle paylaşan Middle Temple Cemiyeti arşivcisi Barnaby Bryan ve yardımcısı Victoria Hildreth’a ne kadar teşekkür etsem az.

⁸ Londra’da, İngiltere barosuna kabule olanak sağlayan dört hukuk topluluğu vardı; Gray’s Inn, Inner Temple, Lincoln’s Inn ve Middle Temple. Dördüne birden Inns of Court deniyordu ve bunlar 13. yy sonları yahut 14. yy başında, Kilise’nin medeni hukuk talimini yasaklamasından sonra kurulmuştu. Böylece, örfi hukukun klasik disiplin ve kilise hukuku (canon law) ile olan bağımsızlığı tesis edilmişti. Bkz. “Inns of Court”, *Encyclopedia International*, c. 9, (New York: Grolier, 1972): 441.

⁹ Büyükelçi Gerald Lowther kendisinden istenen tavsiye mektubunu 11 Kasım 1911’de kaleme almış ve ilgili kuruma göndermişti. Hüseyin Bey’in mektubuysa 17 Ocak 1912 tarihini taşıyordu.

¹⁰ Ataşenavallık ve etrafındaki konularla ilgili ve ayrıca Kolağası Hüseyin Bey’in vazifesine dair kayda dair bkz. Aydın Çakmak ve Süleyman Beyoğlu, “Osmanlı Devleti’nde Bir Modernleşme Uygulaması Olarak Ataşenavallık”, *Tarih Dergisi*, 66 (2017/2): 77-106 ve özellikle s. 90.

¹¹ Browne için bkz. Tefvik Rüştü Topuzoğlu, “BROWNE, Edward Granville,” *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 6, (İstanbul, 1992): 336-337.

Arap ve Fars edebiyatı profesörü olarak görev yapan Edward G. Browne, Sadi Bey'i Middle Temple Cemiyeti'ne tavsiye eden, maddi/malî anlamda kendisine kefil olabileceğini belirttiği esaslı bir mektup yazmıştı:

“Türk barosuna mensup ve hukuk doktoru olan Mehmed Sadi Bey'i bu ülkeye geldiğinden beri şahsen tanımaktayım... Kendisi, Middle Temple Cemiyetine üye olmaya layık, düzgün, çalışkan ve gerçek anlamda bir centilmen. İyi hâli ve malî sorumluluğu konusunda da kefil olmaya hazırım.”¹²

Browne'un bu kefaleti, yalnızca akademik yeterliliğe değil, aynı zamanda Sadi Bey'in ahlakı ve ona duyduğu itimada da işaret ediyordu. Nihayet ilgili cemiyete girebilmek için bizzat kaleme almak zorunda olduğu Ocak 1912 tarihli dilekçesinde Sadi Bey, iki yıldır Osmanlı yüksek mahkemelerinde ve sair adli mercilerde avukatlık yaptığını, amacının yurt dışında bir baroya intisap edip ülkesine dönerek mesleğine devam etmek olduğunu belirtiyor, aldığı referanslar ve meslekte zaten mesafe kat etmiş olması dolayısıyla cemiyete kabul sınavından muaf tutulmasını rica ediyordu.¹³

Cemiyet 26 Ocak 1912'de¹⁴ Mehmed Sadi Bey'i üyeliğe aldı. Sadi Bey orada gördüğü eğitim sonunda hem cemiyetin hem de Londra barosunun avukatı oldu. 1913 ve 14 yıllarının baro aidatını ödemişti, ama 1914 yılı sonunda, Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda İttifak Devletleri safında harbe katılınca İngiltere'den ihraç edildi. Dolayısıyla yine cemiyetin kayıtlarına göre 1915, 16 ve 17 yıllarının aidatını zamanında ödememiş, 1918 yılında geçmişe dönük hesabını bilahare kapatmıştı. Bu sebeple üyeliği iptal edilmemişse de askıya alınmıştı.

Sadi Bey'in İngiltere'ye tahsil için giderken herhangi bir burs ya da bir başka maddi destek bulması söz konusu değildi. Muhtemelen kendine yeteceğini düşündüğü bir miktar birikim yapmış ve yola bununla çıkmıştı. Fakat Londra'da işler umduğu gibi gitmemiş olmalı ki gidişinin ardından iki yıl dolmak üzereyken çektiği maddi sıkıntılar sebebiyle Maarif Nezaretinden yardım istemek zorunda kaldı. Üç yıldır Londra'da Middle Temple'da öğrenci olduğunu, ailesinin desteğiyle öğrenim hayatını sürdürdüğünü bildiren Mehmed Sadi Bey, “gavâ'il-i ahîre (muhtemelen son yaşanan Balkan Harpları) dolayısıyla ailesi tarafından kendisine muavenet edilemediği”ni¹⁵ ifade ediyordu. İmkânsızlık sebebiyle öğrenimini sonlandırmak mecburiyetinde kalmamak için Maarif'ten maaş tahsisi ricasında bulundu; fakat herhangi bir sonuç alamadı.¹⁶

¹² Browne'in 17 Ocak 1912 tarihli tavsiye mektubundan.

¹³ Victoria Hanım'ın bana e-posta (11 Ekim 2019) yoluyla ilettiği bu dilekçe ve diğer tavsiye mektupları, bizzat ricam üzerine taranmış ve paylaşılmıştı. Dolayısıyla söz konusu arşivde bu evraklar için herhangi bir kayıt numarası maalesef bulunmuyor. Ayrıca tamamının “telif hakları”nın da cemiyete ait olduğu özellikle belirtilmişti, dolayısıyla söz konusu evrakın suretlerini de paylaşmam bu aşamada mümkün değildir.

¹⁴ *Register of Admissions to the Honourable Society of the Middle Temple*, c. III, (Londra 1949): 805.

¹⁵ BOA, HR.SFR, 03 693/27.

¹⁶ Bu bilgiyi ileride vatandaşlığa yeniden kabulü sürecinde hakkında tutulan ve aşağıda da değinilecek bir rapordan öğreniyoruz. BOA, ŞD, 2843/59-5.

Belki biraz da karşılaşmayı tahmin ettiği bu maddi zorluklar sebebiyle daha gittiği ilk aydan itibaren gazetecilik/muhabirlik yapmaya koyulmuştu. İkdâm/İkhtihâm gazetesine Londra’da yazılar göndermeye başlamış; eğitim, sosyal ve kültürel hayat, İngiliz ve dünya siyaseti, ulusal ve uluslararası pek çok meseleye dair hatırı sayılır uzunlukta ve sayısı 40’a yaklaşan fıkra yayınlamıştı.¹⁷ Fakat 1914 yılı Londra’daki hayatı için dramatik bir zaman dilimi oldu.

1914 Haziran’ında patlak veren savaşa ağustos ayında İngiltere dâhil oldu. Osmanlı Devleti’nin Müttefiklerle birlikte savaşa girdiği ekim¹⁸ ayı sonuna dek Londra’da kalabilen Mehmed Sadi Bey, söz konusu tarihte artık İngiltere’yi terk etmeye mecbur kaldı.

Osmanlı Devleti’nin Alman zırhlılarıyla Rus limanlarını bombalayarak savaşa fiilen katılmış olması, Sadi Bey’in İngiltere’deki konumunu zorlaştırdı. Bu nedenle Londra’daki öğrenim ve gazetecilik faaliyetlerini sonlandırdı ve Almanya’ya geçti. Burada da hayli maceralı ve çalkantılı yeni bir dönem başladı.

3. İngiltere’den Almanya’ya: Mecburi İstikamet!

1878’de imzalanan Berlin Antlaşması’nın ardından Kıbrıs’ın Osmanlı Devleti’ni Rus tehdidine karşı koruyabilmek bahanesiyle işgali, İngiliz hükümetinin geleneksel “Osmanlı toprak bütünlüğünü müdafaa” siyasetinden vazgeçtiğinin dolaylı bir işareti gibiydi. Devlet eninde sonunda parçalanacaktı ve İngiltere kendi siyasî ve iktisadî hedefleri ve menfaati açısından gereken adımları erkenden atmaya azmetmişti.¹⁹ Balkan Harplerinin ardından donanmasını teçhizat anlamında da güçlendirmek isteyen Osmanlı Devleti’nin İngiltere’den sipariş ettiği ve 1914-15’te teslimi planlanan iki zırhlısı ve birkaç parça destroyerine patlak veren Dünya Savaşı’nı ileri süren İngiltere tarafından bir oldubittiyle el konuldu. Dolayısıyla Balkanlar ve Doğu Anadolu’da cereyan eden azınlıklara dair meseleler sebebiyle zaman zaman yükselen ve alçalan gerilim, nihayet patlama noktasına gelmiş ve iki devlet arasında ilişkiler kopuşa sürüklenmişti.²⁰

¹⁷ Birkaç başlık ve künye şu şekilde sıralanabilir: “Şarklılar ve Avrupalılar,” *İkhtihâm* (1 Mayıs 1912): 1, “İngiltere Meclis-i Mebusânını Ziyaret ve Harb-i Hâzıra Dair Liberal Mebuslardan Mr. King ile Mülakat,” *İkhtihâm* (12 Haziran 1912): 1, “Londra’da Hayât-ı Tahsil,” *İkhtihâm* (8 Temmuz 1912): 1; “Londra Cem’iyet-i İslâmiyyesinin Mutantan Ziyafeti,” *İkdâm* (23 Teşrinisani 1913): 1-2 vb.

¹⁸ “World War I,” *Encyclopedia International*, c. 19, (New York: Grolier, 1972): 465-468.

¹⁹ Durdu Mehmet Burak, *Birinci Dünya Savaşı’nda Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918)*, (İstanbul: Babil Yayınları), 2004, s. 39-41. İngiltere’nin hemen hiçbir zaman Türklerle “ezeli bir dost” olmadığını, küçük barışıklık ve dostluk gösterilerinin tamamen menfaatleri icabı olduğunu, İngilizlerin gerek diplomasi gerekse matbuat yoluyla daima Türkler ve Osmanlı Devleti aleyhine çalıştığını Halil Halid Bey de üzerine basarak ifade ediyordu. Bkz. Halil Halid Bey, *İngiltere’de Türkofofi ve Türk İngiliz İlişkilerinin Tarihsel Seyri*, Haz. Ramazan Serhat Aslan, (İstanbul: Kutadgu Yayınları, 2022): 52-61.

²⁰ Özellikle İngiliz-Osmanlı münasebetlerinin bu çalkantılı son yıllarına ait detaylar için bkz. Önder Koca-türk, *Türk İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914)*, c. II, (1913-1914), (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2013): 404-533.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na resmen katıldığı ilan ettiği Ekim 1914'ten sonra Mehmed Sadi Bey, artık İngiltere'de kalamazdı; muhasım devlet vatan-daşıydı ve ülkeyi mecburen terk etmek durumundaydı.²¹ Bunun üzerine o da Osmanlı-ların müttefiki olan Almanya'ya geçti. 1915 yılı başlarında Berlin'e ulaştı. Bu yalnız şahsî bir muhaceret değil, Osmanlılarla Almanya arasındaki siyasî yakınlaşmanın bir parçası gibiydi. Bu durumun alenen farkında olan Sadi Bey, vaziyeti kendi lehine kul-lanmaktan çekinmedi. Yalnızca meslekçe bir hukukçu ya da fiilen bir gazeteci olarak değil, adeta gayriresmî kültürel bir arabulucu kimliğiyle faaliyet yürütmeye başladı. Berlin, Hamburg, Münih gibi Almanya'nın önemli şehirlerinde muhtelif programlar ter-tip eden, ayrıca yine Berlin ziyareti sırasında Mehmed Akif Bey'e refakat eden²² Meh-med Sadi Bey ticaretle de meşgul olmaya başlamıştı.²³ Muhtemelen bu süreçte önemli bir servet edinme şansı yakaladı.

Fakat Ağustos 1916'da gönderdiği birtakım malların Bulgaristan'dan geçişi sıra-sında yaşanan problem Sadi Bey'in hayatında birkaç yıl sürecek hareketli bir zaman dilimine yol açtı. Söz konusu sorunun halli için Bulgaristan'a ve oradan İstanbul'a gi-deceği yazılmıştı. Muhtemelen Bulgaristan'a gitmişti, fakat İstanbul'a uğramadı. İşte bu ticarî sıkıntıyı çözmek için uğraşıyorken varlığı hatırlanan Mehmed Sadi Bey, Kadı-köy askeralma (ahz-ı asker) şubesinin davetiyle askere çağrıldı. Cihat ve seferberlik ilan edilmişti ve eli silah tutan herkesin orduya katılması gerekiyordu.

Bu durum kendisine iletilince Mehmed Sadi Bey, Almanya'da basın yoluyla lehte propaganda yapacağını, Türkçe-Almanca çift dilli çıkaracağı gazete vasıtasıyla Türk hükümetinin aldığı pozisyonu, Türk devletinin yaşadığı ve uluslararası arenada temcit pilavı gibi ısıtılıp yeniden gündeme getirilen birtakım meseleleri Avrupa kamuoyuna izah edeceğini vad ederek askerliğini tecil ettirdi. Nitekim Berlin'de hem Osmanlı ka-muoyunu hem Alman aydınları ve halkına hitap etmeyi düşündüğü "*Die Neue Türkei – Yeni Türkiye*" adlı haftalık gazeteyi²⁴ neşretmeye başladı. Gazetenin sahibi ve mesul

²¹ İngiltere'ye ilk defa 1894 yılında giden ve bağlantılarının da delaletiyle Cambridge Türkçe okutmanlığı yapan Halil Halid Bey neredeyse 15 yılı aşkın süreyle orada kalmış ve 1911'de yurda dönmüştü. Fakat Dünya Savaşı sırasında o da Almanya'ya gitmiş ve özellikle Said Bey'in de bulunduğu Berlin'de bir süre kalmış ve orada geçirdiği günlere dair yazdıklarını Berlin Makâlâtı adıyla kitaplaştırmıştı. Berlin macerası ve söz konusu eserden bahseden bir yazı için bkz. Hasan Ali Çakmak, "Halil Hâlid Bey'in Berlin İmpara-torluk Matbaasına (Reichsdruckerei) Dair Gözlemleri," *Yerli Düşünce*, 105 (2023): 40-45.

²² Konuyu Akif'in biyografisine dolaylı bir katkı ve özellikle Berlin'le Necid günleri için detaylı bir anlatı olarak ortaya koyan bir çalışma için bkz. İbrahim Öztürkçü, *Berlin Caddelerinden Necid Çöllerine Mehmed Akif*, (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2016).

²³ Hollanda ve Danimarka'dan vagonlarca çay ve kahve tedarik ederek karayoluyla İstanbul'a ulaştıran Mehmed Sadi Bey (BOA, *HR.SFR.04*, 6969/33-3), Bulgaristan istikametinde tıkanan söz konusu nakliye probleminin çözümü için Bulgaristan'a gideceğini bildirmiş, bu vesileyle Berlin sefaretinden Sofya sefare-tine yazı gönderilmiş, Sadi Bey'in orada bulunduğu süre boyunca "mazhar-ı iltifât-ı âlileri olması" rica edilmişti (BOA, *HR.SFR.04*, 6969/33-2).

²⁴ Gazetenin neşri için Sadi Bey aynı isimle bir şirket kurmuştu. Şirketin kuruluşuna dair ticarî sicil kaydı için bkz. *Berliner Börsen-Zeitung*, (22 Mart 1917): 13. Kaydın detayları şu şekilde: Bugün Ticaret Sicili B'ye şu kayıt düşülmüştür: No. 14665. "Die neue Türkei" (Yeni Türkiye). Sınırlı sorumlu şirket. Merkez:

müdürü Mehmed Sadi Bey'di.²⁵ 1 Şubat 1917'de ilk sayısı yayımlanan gazete, Almanya'da yaşayan Türk öğrenciler, Osmanlı münevverleri ve Alman diplomatlar ve oryantalist çevrelerle iletişim hâlindeydi.

Sadi Bey gazetesinin neşrinden çok önce Alman basınında yazı ve faaliyetleriyle boy göstermeye başlamıştı. Mesela gelişinin ilk haftalarında, Kasım 1914'te Berlin'in en köklü gazetelerinden biri kabul edilebilecek *Vossische Zeitung*'da²⁶, hem de gazetesinin ilk sayfasında, adeta Türklerin Almanlar safında savaşa girişinin gerekçesini ve ne derece makul olduğunu anlatıyordu.

Yazısında I. Dünya Savaşı'nın başlarında İngiltere toplumunda hâkim olan ruh hâlini ve İslam dünyasının Üçlü İttifak karşısındaki konumunu çarpıcı bir şekilde aktaran yazar, Londra'daki gözlemlerine dayanarak, İngiliz halkının savaşa hevesli olmadığını, korku ve isteksizlik içinde olduğunu belirtiyor, "Yüz bin kişilik bir orduya ihtiyaç duyulduğunda, on bin kişi gelir." diyerek durumun İngiltere açısından ne kadar vahim olduğunu gözler önüne seriyordu. Fakat İngiliz propaganda makinesinin Osmanlı ve İslam dünyasına yönelik çarpıtmalarını da göz ardı etmeyen Sadi Bey, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Müslüman halklara uyguladığı çifte standardı gözler önüne sermekten geri durmuyordu: "Rusya'daki Müslümanların hâlâ hiçbir hürriyetleri yok... İngiltere yalnız İngilizler için özgür." Bu tablo karşısında Türkiye'nin İslam dünyasının bağımsız sesi olduğunu savunuyor ve Üçlü İttifak'ın ezdiği İslam toplumları nâmina savaşa girildiğini söylüyordu: "Türkiye hür ve Müslüman bir güç... Bugün Türkiye kendisi için, İslam'ın varlığı için savaşıyor."²⁷

Almanya'da geçirdiği 2 küsur yıl boyunca gerek dinî bayramlar, gerekse Meşrutiyet'in ilanı vesilesiyle tertip edilen milli bayramlar dolayısıyla pek çok program organize etti, organizasyonlarda muhakkak söz alıp Türk-Alman toplumunun yakınlaşması, hem kültürel hem ticari bağlamda iki milletin ve devletin karşılıklı fayda temin edeceği bir dönem başladığına vurgu yaptı. 1914-17 yılları arasında bulunduğu Almanya'da yaptıkları yanında çeşitli gazeteler ve dergilerde yazılar yazdı, mülakatlar verdi. Bu dönemde bir yandan İtilaf güçlerinin kara propagandasıyla ezmeye çalıştığı "İttihad-ı

Berlin. Şirketin faaliyet konusu: "Die neue Türkei" (Yeni Türkiye) gazetesinin yayımlanması ve dağıtımıdır. Şirket sermayesi: 50.000 Mark. Şirket müdürü: Hukuk doktoru Mehmed Saadi Bey, Charlottenburg'da ikamet etmektedir. Şirket, sınırlı sorumlu bir şirkettir. Şirket sözleşmesi 27 Şubat 1917 tarihinde akdedilmiştir. Birden fazla müdür atanmışsa, şirketi en az iki müdür birlikte ya da bir müdür ile bir ticari yetkili (prokurist) birlikte temsil eder. Tescile tabi olmayan şu husus ayrıca ilan edilir: şirketin resmî duyuruları yalnızca Deutscher Reichsanzeiger (Alman Resmî Gazetesi) aracılığıyla yapılır. — No. 347 kaydına istinaden.

²⁵ *Die Welt des Islams*, c. V, (Berlin 1917): 92. İki dilli çıktığı belirtilen gazete resimli ve bağımsızdır. Yayıncısı ve sorumlu yazı işleri müdürü Dr. Mehmed Sadi Bey'di. Sadi Bey'in henüz tesis ettiği Almanca-Türkçe haftalık "*Die Neue Türkei*" (Yeni Türkiye) gazetesinin tanıtımı, 1917 yılında Berlin'de Hotel Esplanade'da düzenlenen bir etkinlikte yapılmıştı. Etkinlikte, dönemin önemli müzisyenleri eşliğinde birtakım parçalar çalındı ve söylendi, gazetesinin kurucusu ve sorumlu müdürü Dr. Sadi Bey, Türkçe ve Almanca bir açılış konuşması yapmış ve konuşmasında Almanya ile Türkiye arasında özellikle gazetecilik alanında fikrî bir alışverişin önemine vurguda bulunmuştu. *Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung*, (12 Mart 1917): 3.

²⁶ Dr. M. Saadi Bey, "Der Islam und der Dreiverband," *Vossische Zeitung* (20.11.1914): 1-2.

²⁷ Dr. M. Saadi Bey, "Der Islam und der Dreiverband," *Vossische Zeitung* (20.11.1914): 2.

İslâm” fikrini işleyen ve terviç eden yazılar kaleme alırken, diğer yandan Almanca olarak yayınladığı makalelerinde “Türk kadını”, “Türk ziraat ve ticareti”, “Osmanlı adaleti” ve “Ermenilerin isyan teşebbüsleri” gibi konulara değindi.²⁸

Bu tip toplantı ve davetlere dönemin önde gelen simalarından da katılanlar, çağrılanlar vardı. Mesela Berlin’de 1915 yılı 21 Ekim’ine denk gelen Kurban Bayramı vesilesiyle Almanlar dışında, Türkler, Mısırlılar, Tunusluların da arasında olduğu bir grup davetli, farklı milliyetlere mensup olsalar da İslâm’ı ve dünya Müslüman camiasını temsilen konuşmalar yapmış, Mehmed Sadi Bey de nutkunu Türkçe ve Fransızca irat etmişti.²⁹

Söz konusu faaliyetlerle devam eden süreç Başkumandanlık Vekaletinin kendisine askere katılma çağrısı yaptığı, Mehmed Sadi Bey’inse bu daveti dikkate almayıp Almanya’dan firara yeltenmesiyle girift ve nahoş bir biçime evrildi. Ticari meşguliyetleri sebebiyle hükümetin dikkatini çeken Sadi Bey, askerliği tecil gerekçesi olan “Berlin’de Yeni Türkiye gazetesini hüsn-i idâre” çabasını bırakıp “gazetenin müdürü sıfatını şahsi istifadesi uğrunda sû-i isti‘mâl ve ticarete sülûk” etmiş, ayrıca “Berlin polis idaresinin takibini mucip olacak surette meşkûk bir vaziyet iktisap etmiş” olduğu münasebetiyle silahlaltına çağrıldı. Söz konusu emre itaat etmediği gibi sahte bir pasaportla bir yolunu bulup Almanya’dan firar etmiş ve Kasım 1917 itibariyle Kopenhag’da olduğu tespit edilmişti.³⁰

4. Danimarka ve Mısır Yılları (1917-1929)

Danimarka’ya firarının ardından Mehmed Sadi Bey’in neyle meşgul olduğuna dair kesin bir malumat henüz yok. Fakat askerlik davetine ısrarla karşılık vermemesi üzerine Danimarka sefaretı aracılığıyla kendisine ulaşıldı, yapılan tavsiye ve nasihatleri dinlemedi. Son 10 yıldır “matbuat ile Osmanlılığın müdafaası için çalıştığını” beyan eden Sadi Bey, nasihatlere kulak asmayınca vatandaşlığının ıskat edileceği aktarılmıştı. Fakat Sadi Bey bu gibi “şeklî muamelatın kendisine hiçbir tesiri olmayacağını ve burada matbuat ile çalışacağını ifade” ederek daveti bir kere daha reddetmişti.³¹ Nihayet bu son ret cevabının ardından kanun gereği yapılan işlemler neticesinde 30 Mayıs 1918’de hakkında sadır olan irade-i seniyyeyle Osmanlı vatandaşlığından çıkarıldı.³²

²⁸ *Wiesbadener Zeitung* (1 Ocak 1916) (Beilage), s. 110; *Abendpost* (18 Kasım 1915); *Kölnische Zeitung* (8 Mayıs 1915); *Berliner Neueste Nachrichten* (24 Temmuz 1916).

²⁹ *Berliner Börsen-Zeitung*, (22 Ekim 1915): 7; *Münchner neueste Nachrichten*, (22 Ekim 1915): 4. Programı aktaran aynı tarihli Berlin gazetelerinden birinde (*Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung*, 3) Sadi Bey’in nutkunu yalnız Türkçe yaptığı yazılmıştı. Almanya’da, Alman konukların da bulunduğu bir ortamda Türkçe ve yabancı dil olarak da Fransızca’yı seçişi, henüz o sırada Almanca bilmediğine/öğrenmediğine bir işaret kabul edilebilirdi. Ama yaklaşık bir buçuk yıl sonra Almanca gazete çıkarmaya teşebbüs etmesi ve bilahare gerçekleşen kimi programlarda Almanca konuşması Almancayı da öğrenmiş olduğuna bir ima kabul edebilir.

³⁰ BOA, *HR.İD*, 76/45-1.

³¹ BOA, *HR.İD*, 79/19-1.

³² BOA, *MV*, 259/74.

Sadi Bey Danimarka basınında da boy göstermekte gecikmedi. *Dagens Nyheter*,³³ gazetesinin 19 Ağustos 1918 tarihli sayısında Dr. Mehmed Sadi Bey’le yapılan bir mülakat³⁴ yayımlandı. Mülakat, Danimarka’nın başkenti Kopenhag’ın kuzeyinde yer alan bir villada gerçekleştirildi. Villa Sadi Bey’e aitti ve mülakatı yapan gazetecinin verdiği detaya bakılırsa 300.000 kron harcanmış ve “Bosphorus/Boğaziçi” diye isimlendirilmişti.³⁵ Sadi Bey neredeyse 10 yılı bulan “gurbet” dolayısıyla muhtemelen sılaya özlem duyuyordu ve bu özlemi giderecek küçük oyunlar peşindeydi.

Özlem yalnız Sadi Bey’in müptela olduğu bir yara değildi; annesi Emine Naciye Hanım da yıllardır uzak ve belki de habersiz kaldığı oğlunun artık memleketine dönmesini istiyordu. Naciye Hanım 18 Mart 1920’de işgal altındaki Osmanlı hükümetinin Hariciye Nezaretine gönderdiği dilekçesinde “şayan buyrulan afv-ı umûmîden mahdum[unun] da müstefit olarak vatana avdet eylemesi[ne]” izin verilmesini istirham ediyordu. Bunun üzerine bakanlık muhtelif kurullardan mütalaa istedi. Gelen mütalaaları değerlendiren Hariciye Nezareti hükümetin, bu gibi “davete icabet etmemek” suçuyla vatandaşlıktan mahrum edilen kimseleri talepleri doğrultusunda yeniden vatandaşlığa kabul ya da ret konusunda serbest olduğunu, ama “ret cihetini ihtiyar etmekte hiçbir fayda mutasavver” olmadığını bildirdi. Nitekim Sadi Efendi askerlik davetine icabet etmemiş, fakat daveti reddetmek bir yana şekavet yani eşkıyalık da yapmış olduğu halde affa mazhar olan bazıları gibi şakilik de yapmamıştı. Ayrıca uzun yıllar, hükümetin hiçbir nakdi desteği olmaksızın ecnebi memleketlerde, özellikle de İngiltere’de yaşayıp bir mevki elde etmişti. Zaten “harp (I. Dünya Savaşı) sebebiyle teba’a-i Osmâniye’nin ve bilhassa sınıf-ı mütekeffirinin tenezzül eylediği böyle bir zamanda faaliyeti ile Osmanlı milletine hizmette bulunabilecek olan bir mütefekkeri âile-i Osmâniye’den ihraç etmek doğru olmazdı.”³⁶

³³ Arşivde gazeteye verdiği demecin Fransızca daktilo edilmiş bir nüshası yer alıyor. Söz konusu metinde gazetenin adı *Dagens Nyheder* şeklinde kaydedilmiş. Danimarka’da bu isimle çıkan bir gazete/dergi yok. Fakat İsveç’te 1864’te yayın hayatına başlamış bir gazete var: *Dagens Nyheter*. Muhtemelen ilgili röportaj burada çıkmıştı.

³⁴ Verdiği demecde esasen neden Danimarka’ya gittiğine, orada ne yaptığına/yapmayı amaçladığına dair ipucu da veriyor ve tabii daha ziyade Türklük ve İslamlığa dair basmakalıp inançları tavzih etmekle uğraşıyordu: “Vatanım dışında icra ettiğim gazetecilik faaliyeti her zaman Türkiye’yi tanıtmaya gayesini taşımıştır; öyle bir Türkiye ki Avrupa’da bir Ortaçağ memleketi olarak zannedilmektedir. Harp sırasında hele hele muharip bir millete mensup biri olarak fikir beyan etmek zaman zaman güçleşmektedir. Bu sebeple tarafsız bir ülkeye gelmeyi, özel hayatımı yaşamayı tercih ettim. Eğer siyasetten konuşmaktan sarf-ı nazar edebilirsek, memleketim hakkında size memnuniyetle bir şeyler anlatabilirim...” diyen Sadi Bey, Türklerin “barbarlığı”, Ermeni meselesi, çok-çşlilik gibi konularda gelen sorulara cevap vermişti.

³⁵ BOA. HR.SYS 2456/25-2. Dürüst olmak gerekirse henüz 1913 yılı sonunda öğrenimini sürdüremeyecek derecede maddi sıkıntıda olduğu anlaşılan Sadi Bey’in 1914 sonunda başlayıp 3 yıla yakın devam eden Almanya macerası sırasında yaptığını öğrendiğimiz ticaretle villa alabilecek kadar para biriktirmesi soru işaretleri getiriyor akla. Meseleyi aktardığım değerli dostum Dr. Ekrem SALTİK’ın bu konuya dair, “Acaba ne sattı değil de, soruyu ‘kimi sattı’ diye sorabilir miyiz?” diyerek yaptığı yorum şüphesiz yabana atılmamalı, fakat elbette bu makalenin yazımı sürecinde görülememiş bazı istihbarî belgelerin (eğer varsa) tetkikine muhtaç gibi duruyor...

³⁶ BOA, ŞD, 2843/59-5.

Kısacası Mehmed Sadi Bey'in işlediği kabahat öyle büyütülmesi gereken bir durum değildi ve Dünya Savaşı sebebiyle zaafa uğrayan Osmanlı entelektüellerini böyle gerekçelerle kaybetmek anlamsız olurdu. Nitekim Temmuz 1920'de Hariciye Nezaretinin yukarıda aktarılan mütalaası üzerine Eylül 1920'de Mehmed Sadi Bey'in yeniden Osmanlı vatandaşlığına kabulü için irade-i seniyye çıktı.³⁷

Bu iradenin ardından Mehmed Sadi Bey'in yurda ne zaman döndüğüne dair henüz bir bilgimiz yok. İstanbul Barosuyla irtibata geçmiş olmamıza rağmen erken dönem kayıtları konusunda maalesef sağlıklı bir kayıt sistemlerinin ve ellerinde okuyucuyla paylaşabilecekleri materyalin bulunmadığını belirttiler. Dolayısıyla 1910'da İstanbul Barosuna kayıtlı bulunduğunu, yukarıda kendi ifadelerinden aktardığımız Sadi Bey'in yurt dışına çıkışı münasebetiyle baro üyeliğinden düşürülüp düşürülmediğini, ikincil kaynaklarda³⁸ rastladığımız 1922 yılı İstanbul barosu avukatları listesinde adının geçişini nasıl yorumlamak gerektiğini meseleye aşına başka araştırmacılara havale etmek yerinde olur.

Birinci Dünya Savaşı devam ediyorken kendince zaruri birtakım sebeplerle Almanya'dan ayrılan ve Danimarka'ya kaçan Mehmed Sadi Bey, cürmü dolayısıyla affedilmiş olsa da Türkiye'ye hemen dönmedi. Cumhuriyet'in ilanı sonrasında bir süredir yurtdışında kalan Osmanlı aydınlarının yaşadığı vatandaşlık, ikamet ve statü problemleriyle karşı karşıya kaldı. Bu süreçte yurda dönememesinin sebebi İstanbul'un işgal kuvvetlerinin kontrolü altında bulunmasından kaynaklanıyor olabilirdi. Yıllarca İtilaf Devletleri aleyhine yayın yaptığı için yurda dönmesi durumunda tutuklanacağına dair belki de bir emir vardı. Nitekim bir Osmanlı diplomatı olan Paris eski büyükelçisi Salih Münir Paşa da savaş yıllarını tarafsız devlet statüsündeki İsviçre'de geçirmişti.³⁹ 1924'te Mısır'da olduğunu bildiğimiz Sadi Bey de benzer şekilde işgal dönemi boyunca tarafsız bir devlet olan Danimarka'da ikameti tercih etmiş olabilirdi. 1924 yılında artık Mısır'da bulunduğu muhakkak olan Sadi Bey, İsveç Sefareti kanalıyla Cumhuriyet hükümetine başvurmuş, hukuk eğitimi, mesleki tecrübesi ve Mısır'daki durumundan bahsetmiş, İstanbul Barosu'na kayıtlı olduğu, ancak Mısır'da avukatlık yapma izni bulunmadığı için gerekli evrakın temin edilerek tarafına ulaştırılmasını rica etmişti.⁴⁰

Ricası Şehbenderlik ve Ticaret Umum Müdürlüğü tarafından gerekli mercilere ulaştırılmış, bu durum da yine İsveç konsolosluğuna haber verilmişti. Buna rağmen beklenen netice muhtemelen elde edilemedi.

Bilahare rastlanan belgelere bakılırsa kendisinden birtakım evrakların temin edilerek Türkiye'ye gönderilmesi istenmiş, o da gerekli belgeleri gönderdiğini, ilgili mercilerin meseleyi takibini talep etmişti. Söz konusu meseleye dair 1927 ve 1929'da⁴¹ hâlâ

³⁷ BOA, MV, 261/98.

³⁸ Şerafettin Can Erdem, "Cumhuriyet Öncesinde Avukatlık ve İstanbul Barosu'nun Kuruluşu," *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 39, (İstanbul 2018): 161.

³⁹ Kasım Hızlı, *Sultanın Sefiri Salih Münir Paşa, II. Abdülhamid, Jön Türkler, Diplomasi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2022): 208.

⁴⁰ BOA, HR.İM, 140/48-4.

⁴¹ BOA, HR.İM, 140/48-2; BOA, HR.İM, 231/7-6, 8.

birtakım yazışmaların cereyan ettiğine dikkat edilirse Sadi Bey, 1924'ten beri uğraştığı anlaşılan problemi çözmeye ya da çözdürmeye muvaffak olamamıştı. Belgelerin geliş-gidişinde yaşanan gecikmeler, harf devrimiyle (1928) beraber alfabe de değiştiren bürokrasinin işleyişte yaşamış olabileceği irili ufaklı kimi muhtemel problemler, ayrıca Sadi Bey'in resmî statüsüne ilişkin belirsizlikler yüzünden cereyan etmiş olabilirdi. Fakat bildiğimiz bir şey var ki o da, "avukatlık belgelerini talep ettiği"ne dair Hariciye Vekaletiyle yürütülen 1929 tarihli yazışma, şu an için Sadi Bey'in o tarihte hâlâ hayatta ve Kahire'de olduğuna dair son resmî iz olarak kayda geçmiş.

Bu tarihten sonra Mehmed Sadi Bey'in izine rastlanmıyor; ne ölüm kaydı, ne mezar yeri ne de gazetelere düşmüş bir haber henüz çıkmadı. Bu sessizlik, yalnızca onun şahsî akıbetine değil, belki de Cumhuriyet'in ilk yıllarında yurtdışında unutulmuş Osmanlı aydınlarının tarihi yalnızlığına da işaret ediyor aslında...

Sonuç

Mehmed Sadi Bey'in hayat hikâyesi, bir memur için klasik kariyer çizgisinden sapan bir Osmanlı entelektüelinin Avrupa'daki macera ve mücadelesine uzanan çok katmanlı bir örneğini teşkil ediyor. Onun şahsî macerası; hukuk, gazetecilik ve siyasî temsil alanlarında, zamanın ruhuna uygun biçimde dönüşmeyi başaran, cevval ve kendine son derece güvenen bir aydının izlerini taşıyor. Bürokratik tecrübesinin ardından İngiltere'de aldığı hukuk eğitimi, onu yalnız mesleki anlamda değil, kültürel açıdan da Batı ile temas kuran ve bu teması fikir planına taşıyan bir figüre dönüştürmüş.

Özellikle Almanya'daki faaliyetleri, yalnızca gazetecilik değil, aynı zamanda kültürel arabuluculuk niteliği taşıyor. Bu anlamda Almanya yılları Osmanlı Devleti'nin dışa dönük imajını destekleyen bir dönem olarak belirliyor. Berlin'de çıkardığı gazete ve katıldığı toplantılar, Sadi Bey'in savaş yıllarında doğrudan hükümet adına olmasa da hükümet lehine yürüttüğü sivil diplomasi örneklerini çıkarıyor karşımıza. Ne var ki, bu faaliyetler devletin güvenlik ve askerlik politikalarıyla çatışınca, şahsî ve siyasî riskler doğuruyor, neticede vatandaşlıktan çıkarılmasına yol açıyor. Bu durum, Sadi Bey'in Teşkilat-ı Mahsusa ağının bir parçası olarak faaliyet göstermediğini, sivil bir inisiyatif olduğunu da ortaya koyuyor. Hemen her oluşumun devlete yaslandığı ve devletçe desteklendiği bir dönemde edindiği hukuk ve gazetecilik birikimini kendine mahsus bir motivasyonla kamuoyuna aktaran Mehmed Sadi Bey'in çabasının istisnai bir örnek teşkil ettiğini söylemek abes olmaz.

İzini sürebildiğimiz son nokta olan Mısır'daki yılları ise Sadi Bey'in yeniden sistemin parçası olma çabasını, aynı zamanda uzun soluklu bir tanınma/yaşama mücadelesini gösteriyor. Bu yönüyle Mehmed Sadi Bey'in hayatı, ferdî bir biyografi olmanın ötesinde, geç Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde, alışılmadık derecede müteşebbis ve cesur bir hukukçu münevverin belki tipik, fakat ihmal edilmiş bir örneğini sunuyor.

Extended Abstract

This study presents a detailed biographical narrative of Mehmed Sadi Bey, a distinguished jurist, journalist, and intellectual of the late Ottoman and early Republican periods. Drawing upon a wide range of archival and printed sources -including Ottoman state archives, the Middle Temple Society records, and periodicals from both Turkish and German presses- the article reconstructs Sadi Bey's multifaceted career, international movements, and cultural-political engagement. The work not only attempts to fill a gap in the scholarship concerning an overlooked figure but also sheds light on broader themes of transnational intellectual mobility, legal modernization, and unofficial diplomacy in the final decades of the Ottoman Empire.

Born in Istanbul in 1884-85 to a civil servant father and a literate mother, Mehmed Sadi received a solid education at local primary and secondary schools before continuing at the prestigious Mülkiye School and later at the School of Law. His career began in the Ministry of Public Works, where he rose through the bureaucratic ranks while completing his legal studies. In 1911, seeking further academic advancement, he resigned and departed for England. There, he applied for and was admitted to the Middle Temple Society, where he studied law and was eventually recognized as a barrister. Crucially, during his time in London, Sadi Bey received the support of high-ranking British diplomats and scholars, including Edward G. Browne, who provided him with personal references and financial guarantees.

His promising career in England was cut short by the outbreak of World War I. When the Ottoman Empire entered the war on the side of the Central Powers in late 1914, Sadi Bey was expelled from Britain as a citizen of an enemy state. He relocated to Germany, where he immersed himself in public diplomacy, cultural activism, and publishing. He launched a bilingual newspaper—*Die Neue Türkei*—in Berlin, aimed at defending the Ottoman war effort and improving Turkish-German understanding. In addition to his work in journalism, he organized numerous public events and celebrations of Islamic festivals that brought together members of the Turkish, Egyptian, and German communities.

However, his activities eventually drew the attention of Ottoman authorities. His failure to return to Istanbul for conscription, combined with accusations of misusing his newspaper for commercial gain and adopting suspicious behaviors under police scrutiny, led to his denaturalization in 1918. Sadi Bey then fled to Denmark, where he continued his intellectual pursuits and gave interviews to Scandinavian newspapers, including *Dagens Nyheter*. One such interview took place in his villa outside Copenhagen - named Bosphorus- which symbolized both his longing for homeland and his self-fashioned cultural identity abroad.

Despite being stripped of his Ottoman citizenship, Sadi Bey was later rehabilitated thanks to a petition submitted by his mother and favorable evaluations from the Ministry of Foreign Affairs. He was officially reinstated as a citizen in 1920. Nevertheless, Sadi

Bey did not immediately return to Istanbul. Instead, he resurfaced in Egypt, where he continued his legal and diplomatic engagements. From 1924 onwards, he began corresponding with Turkish and Swedish officials, requesting the reissuance of his professional legal documents. Letters from 1927 and 1929 confirm that he was still living in Cairo and attempting to resolve administrative obstacles related to his legal practice. No definitive records exist after this period, and his date of death, place of burial, or final years remain unknown.

The article situates Sadi Bey's personal odyssey within a broader intellectual and historical context. His life trajectory reflects the experience of a new Ottoman intelligentsia that navigated shifting political, legal, and cultural landscapes both at home and abroad. The figure of Mehmed Sadi Bey emerges as a self-driven actor who utilized his legal and journalistic skills to forge connections between the Ottoman world and Europe, particularly in wartime Germany. His efforts at cultural translation, unofficial diplomacy, and press advocacy highlight the intermediary role that educated individuals could play in the absence of formal state apparatus.

In a period when many Ottoman intellectuals aligned themselves with the state or political parties, Sadi Bey remained relatively independent, pursuing initiatives that were often ahead of their time. His exile, denunciation, and eventual rehabilitation encapsulate the precariousness of being a transnational intellectual during the twilight of the Ottoman Empire. His case illustrates the limitations and opportunities of personal agency amid imperial decline, global conflict, and emergent nation-states.

By documenting and analyzing his career, the study offers not only a biographical reconstruction but also a contribution to historiography that prioritizes the complexity and mobility of late Ottoman intellectuals. Sadi Bey's life serves as a rare yet representative example of a cosmopolitan Ottoman figure whose voice, though largely forgotten, once spoke in various locations to multiple worlds.

Etik Beyanı

Bu çalışmanın, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarından bilimsel etik ilke ve kurallarına uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, çalışmanın Committee on Publication Ethics (COPE)'in tüm şartlarını ve koşullarını kabul ederek etik görev ve sorumluluklara riayet ettiğimi beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmayla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Declaration

I declare that this study is original; that I have acted by the principles and rules of scientific ethics at all stages of the study, including preparation, data collection, analysis, and presentation of information; that I have cited sources for all data and information not obtained within the scope of this study and included these sources in the bibliography; that I have not made any changes in the data used, and that I comply with ethical duties and responsibilities by accepting all the terms and conditions of the Committee on Publication Ethics (COPE). I hereby declare that if a situation contrary to my statement regarding the study is detected, I agree to all moral and legal consequences that may arise.

Kaynakça

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, *DH.SAİDd*, 128/95; 5/476.

BOA, *HR.İD*, 76/45-1; 79/19-1.

BOA, *HR.İM*, 140/48-1, 4; 231/7-6, 8.

BOA, *HR.SFR.03*, 693/27.

BOA, *HR.SFR.04*, 6969/33-2, 3.

BOA, *HR.SYS*, 2456/25-2.

BOA, *MF.MKT*, 564/4-4, 5.

BOA, *MV*, 259/74; 261/98.

BOA, *ŞD*, 2843/59-5.

Makale ve Kitaplar

Burak, Durdu Mehmet. *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918)*. Babil Yayınları, 2004.

Çakmak, Aydın ve Süleyman Beyoğlu. “Osmanlı Devleti'nde Bir Modernleşme Uygulaması Olarak Ataşenavallik”, *Tarih Dergisi*, 66 (2017/2): 77-106.

Çakmak, Biray. “Modernleşen Osmanlı Taşrasında Maârif: Uşak Kasabası'nda Açılan Özel Okullar,” *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7/14 (Güz 2011): 41.

Çakmak, Hasan Ali. “Halil Hâlid Bey'in Berlin İmparatorluk Matbaasına (Reichsdruckerei) Dair Gözlemleri,” *Yerli Düşünce*, (2023), 105: 40-45.

Erdem, Şerafettin Can. “Cumhuriyet Öncesinde Avukatlık ve İstanbul Barosu'nun Kuruluşu.” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 39 (2018): 161–188.

Halil Halid Bey, *İngiltere'de Türkofofi ve Türk İngiliz İlişkilerinin Tarihsel Seyri*, Haz. Ramazan Serhat Aslan, Kutadgu Yayınları, 2022.

Hızlı, Kasım. *Sultanın Sefiri Salih Münir Paşa, II. Abdülhamid, Jön Türkler, Diplomasi*. Timaş Yayınları, 2022.

“Inns of Court”, *Encyclopedia International*, c. 9, New York, 1972.

Kocatürk, Önder. *Türk İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914)*, c. II, (1913-1914), Boğaziçi Yayınları, 2013.

Öztürkçü, İbrahim. *Berlin Caddelerinden Necid Çöllerine Mehmed Akif*. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2016.

Register of Admissions to the Honourable Society of the Middle Temple, c. III, (Londra 1949): 805.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "BROWNE, Edward Granville," *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 6, s. 336-337.

Sürelî Yayınlar

Mehmed Sadi. "Şarklılar ve Avrupalılar," *İktiham* (1 Mayıs 1912): 1

Mehmed Sadi. "İngiltere Meclis-i Mebusânını Ziyaret ve Harb-i Hâzıra Dair Liberal Mebuslardan Mr. King ile Mülakat," *İktiham* (12 Haziran 1912): 1

Mehmed Sadi. "Londra'da Hayât-ı Tahsîl," *İktiham* (8 Temmuz 1912): 1

Mehmed Sadi. "Londra Cem'iyet-i İslâmiyyesinin Mutantan Ziyafeti," *İkdam* (23 Teşrinisani 1913), s. 1-2 vb.

Saadi Bey, Mehmed. "Die türkische Frau." *Wiesbadener Zeitung* (1 Ocak 1916) (Beilage): 110.

Saadi Bey, Mehmed. "Der Islam und die Weltpolitik." *Vossische Zeitung*, November 1914.

Saadi Bey, Mehmed. "Ein Fest des Islams in Berlin." *Tägliche Rundschau*, October 1915.

Saadi Bey, Mehmed. "L'Interview avec le Dr. Saadi Bey." *Dagens Nyheter*, (19 Ağustos 1918).

Abendpost (18 Kasım 1915).

Berliner Börsen-Zeitung, (22 Mart 1917); (22 Ekim 1915): 7.

Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung, (12 Mart 1917): 3.

Berliner Neueste Nachrichten, (24 Temmuz 1916).

"Die christlichen Völker der Türkei." *Kölnische Zeitung*, November 14, 1915.

Die Welt des Islams, c. V, (Berlin 1917): 92.

"Eine denkwürdige Sitzung der türkischen Kammer." *Tägliche Rundschau*, (9 Ekim 1915).

Kölnische Zeitung (8 Mayıs 1915).

Münchener neueste Nachrichten, (22 Ekim 1915): 4.

"World War I," *Encyclopedia International*, c. 19, New York, 1972.